

Anna MAJDZIŃSKA

DEPOPULACJA I DEMOGRAFICZNE NASTĘPSTWA TEGO PROCESU W MAKROREGIONIE WSCHODNIM POLSKI W DRUGIEJ DEKADZIE XXI WIEKU

3

Dr Anna Majdzińska – *Uniwersytet Łódzki*

Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny

Katedra Demografii

ul. Rewolucji 1905 r. 41, 90-214 Łódź

e-mail: anna.majdzinska@uni.lodz.pl<https://orcid.org/0000-0003-1323-2786>

ZARYS TREŚCI: Makroregion wschodni, tworzony przez województwa lubelskie, podkarpackie i podlaskie, doświadcza corocznego ubytku rzeczywistego populacji od 1999 r. Jest to obszar mało atrakcyjny osiedleńczo (wspomniane jednostki administracyjne od ponad dwóch dekad odznaczają się ujemnym saldem migracji, a w lubelskim i podlaskim obserwowany jest również ubytek naturalny ludności). Makroregion ten cechuje się znacznym wewnątrzregionalnym zróżnicowaniem, zarówno pod względem natężenia ubytku ludności, jak i zaawansowania starości demograficznej.

Podstawowy cel opracowania stanowiła analiza natężenia procesu depopulacji w województwach, powiatach i gminach makroregionu wschodniego, w tym identyfikacja tych jednostek administracyjnych, które w drugiej dekadzie bieżącego stulecia doświadczały corocznego ubytku ludności. Celem dodatkowym była ocena zaawansowania starości demograficznej i postępu tego procesu w gminach depopulacyjnych. W badaniu zastosowano indeksy dynamiki, wskaźniki natężenia oraz wskaźniki struktury. Podstawę analiz stanowiły dane statystyczne GUS.

Uzyskane wyniki wykazały, że w drugiej dekadzie XXI w. najmniej korzystną sytuacją demograficzną charakteryzowały się gminy (głównie wiejskie) położone w obrębie województw lubelskiego i podlaskiego doświadczające długotrwałej depopulacji.

SŁOWA KLUCZOWE: depopulacja, proces starzenia się populacji, makroregion wschodni, województwa lubelskie, podkarpackie i podlaskie.

DEPOPULATION IN THE EASTERN POLAND MACROREGION AND THE DEMOGRAPHIC CONSEQUENCES OF THIS PROCESS IN THE SECOND DECADE OF THE 21ST CENTURY

ABSTRACT: The Eastern Poland Macroregion – which comprises the Lublin Voivodeship, the Subcarpathia Voivodeship, and the Podlasie Voivodeship – has seen a real annual decline in the population since 1999, which resulted mainly from the migration loss (an annual natural decline has occurred since 2013). These are areas that are rather unattractive in terms of settlement: all three of the above-mentioned voivodeships have shown a negative migration balance for over two decades. Additionally, in the regions of Lublin and Podlasie, the effect of the migration loss is amplified by the natural loss. These two voivodeships differ in terms of the course and intensity of depopulation processes in urban and rural areas. Within each of them there are poviats and municipalities which have experienced depopulation in a long period, as well as those in which an actual population increase is observed.

The study seeks to analyse the intensity of the depopulation process in voivodeships, poviats, and municipalities of the Eastern Macroregion, including the identification of those administrative units which experienced an annual decline in population in the second decade of the 21st century. An additional goal was to assess the advancement of demographic ageing and the progress of this process in the depopulation municipalities of the Macroregion in the period of 2011–2020. The study employed dynamics indices, intensity indices, and relative frequencies. The analyses were based on statistical data from the Central Statistical Office. Summarising briefly the results, it should be stated that in the second decade of the 21st century, a relatively least favourable demographic situation could be observed in the municipalities (mainly rural ones) of the Lublin and Podlasie voivodeships, in most cases characterised by a significant, long-term intensity of the depopulation process as well as a high level of advancement of demographic old age. On the other hand, the areas surrounding the cities (especially large in terms of the number of inhabitants) were in a relatively favourable situation.

KEYWORDS: depopulation, population ageing, the Eastern Poland Macroregion, the Lublin Voivodeship, the Subcarpathia Voivodeship, the Podlasie Voivodeship.

3.1. Wprowadzenie

Depopulacja to „trwałe zmniejszanie się liczby mieszkańców danego obszaru w warunkach pokoju” (Szukalski 2019a: 10; zob. też m.in. Pięćek 2007). Proces ten zachodzi „w wyniku ujemnego bilansu między przyrostem naturalnym i saldem migracji [...] – bez udziału czynnika zmian administracyjnych”

(Gawryszewski 1989: 92). Determinanty te mogą występować na danym obszarze jednocześnie lub za ubytek rzeczywistej populacji może odpowiadać tylko jeden z nich (gdy ujemna wartość jednego czynnika przewyższa – w sensie bezwzględnym – dodatnią wartość drugiego z nich). Natężenie występowania procesów depopulacyjnych może być łagodzone lub wzmacniane poprzez kształt struktury ludności według wieku i płci.

W Polsce obserwowana jest tendencja spadkowa stanu zaludnienia, przy czym od ponad dwóch dekad liczba mieszkańców miast sukcesywnie maleje, z kolei populacja wsi wzrasta (głównie w gminach okalających miasta, co w znacznym stopniu jest efektem suburbanizacji). Ubytek naturalny populacji warunkowany jest przede wszystkim niską dzietnością (poziom umieralności w większości obszarów jest porównywalny), z kolei ujemne saldo migracji obserwowane jest głównie na obszarach mało atrakcyjnych osiedleńczo. Ubytkiem rzeczywistym ludności dotknięte są przede wszystkim gminy wiejskie lub miejsko-wiejskie położone peryferyjnie względem większych ośrodków miejskich i cechujące się relatywnie niskim rozwojem ekonomiczno-społecznym, a także miasta (najczęściej małe i średnie pod względem liczby mieszkańców, ale proces ten występuje także w niektórych dużych miastach) (zob. m.in. Kantor-Pietraga 2014; Majdzińska 2018, 2022; Szukalski 2019a, 2020).

Pomiędzy wspomnianymi czynnikami demograficznymi istnieje „wyrażne ukierunkowane sprzężenie zwrotne”: „Ujemne saldo migracyjne wpływa na strukturę wieku pozostałej na miejscu ludności. Wyjeżdżają bowiem ludzie młodzi, wchodzący w wiek reprodukcyjny. Wpływa to na stopę urodzeń, która stopniowo się obniża. Wzrastająca liczba zgonów wpływa na stan zaludnienia” (Eberhardt 2011: 284; zob. też Celińska-Janowicz i in. 2010; Jakubowski, Bronisz 2017; Szukalski 2015).

W procesie wyludniania się obszarów istotną rolę odgrywają także czynniki ekonomiczne i społeczne, wpływające na atrakcyjność osiedleńczą (m.in. dostępność ofert pracy, wysokość wynagrodzenia, możliwości rozwoju zawodowego, warunki życia) (zob. m.in. Markowski 2020). Znaczenie mają również takie czynniki jak: infrastruktura danego obszaru, jego położenie względem stolicy i stopień skomunikowania z innymi regionami.

Intensywnie i długotrwale występujący na danym obszarze proces depopulacji generuje wiele negatywnych następstw, m.in. spadek gęstości zaludnienia, postęp procesu starzenia się populacji, spadek potencjalnych zasobów pracy, wzrost ekonomicznego obciążenia osób w wieku produkcyjnym, spadek popytu konsumpcyjnego, wzrost zapotrzebowania na pomoc społeczną i opiekę medyczną wśród osób w wieku sędziwym, spadek przedsiębiorczości, spadek inwestycji, przekształcenia sieci osadniczej i infrastruktury przestrzennej (w tym wzrost liczby pustostanów), zanikanie punktów usługowych, likwidacja placówek użytku publicznego (np. przedszkoli, szkół, stacji kolejowych, placówek pocztowych),

dalsza marginalizacja obszaru, pogłębianie się regresu gospodarczego, spadek dochodów własnych budżetów gmin, dalszy spadek jakości życia (zob. m.in. Celińska-Janowicz i in. 2010; Flaga, Łoboda 2011; Markowski 2020; Miszczuk 2017; Szukalski 2019a, 2020; Wesołowska 2016; Wesołowska, Jakubowski 2018; Wołyniec 2019).

Makroregion wschodni, tworzony przez województwa lubelskie, podlaskie i podkarpackie¹, charakteryzuje się corocznym ubytkiem rzeczywistym populacji od 1999 r. Jest to obszar mało atrakcyjny osiedleńczo – we wszystkich trzech wymienionych województwach od ponad dwóch dekad odnotowuje się ujemne saldo migracji. Dodatkowo, w lubelskim i podlaskim efekt ubytku migracyjnego wzmacniany jest ubytkiem naturalnym. Województwa te różnią się między sobą pod względem przebiegu i natężenia procesów depopulacyjnych w miastach i na wsi. W obrębie każdego z nich znajdują się zarówno powiaty i gminy doświadczające w długim okresie depopulacji, jak i takie, w których obserwowany jest przyrost rzeczywisty ludności.

Specyfiką makroregionu wschodniego jest również jego znaczne zróżnicowanie pod względem zaawansowania starości demograficznej, widoczne w układzie jednostek wszystkich szczebli administracyjnych, a także w przekroju miasto – wieś. Zaawansowanie to jest relatywnie najwyższe w obszarach doświadczających depopulacji w długim okresie.

W ciągu dwóch pierwszych dekad XXI w. populacja tego makroregionu zmniejszyła się o 2,3% (wyższym ubytkiem ludności w tym okresie odznaczały się makroregiony centralny i południowo-zachodni – odpowiednio o 6,5% i 2,7%), z kolei tylko w ciągu drugiej dekady obecnego stulecia liczebność populacji makroregionu wschodniego zmniejszyła się o 2% (jej wyższy ubytek nastąpił tylko w makroregionie centralnym – o 3,9%).

Należy podkreślić, że obecnie depopulacją dotkniętych jest wiele obszarów Polski – w niektórych z nich proces ten obserwowany jest od kilku dziesięcioleci. We wschodnich regionach kraju zjawisko wyludniania się występowało już w okresie wczesnopowojennym, ale jego nasilenie miało miejsce w latach 70. XX w. (zob. m.in. Eberhardt 1989; Gawryszewski 1989).

Spośród wszystkich makroregionów najwyższym natężeniem depopulacji w dwóch pierwszych dekadach XXI w. charakteryzował się makroregion centralny (tworzony przez województwa łódzkie i świętokrzyskie), w którym odnotowywano coroczny ubytek rzeczywisty ludności (zarówno naturalny, jak i migracyjny). Ubytek populacji we wszystkich latach wspomnianego okresu obserwowany

¹ Według podziału statystycznego z 2018 r. Wcześniej w skład makroregionu wschodniego (nazywanego wtedy regionem), oprócz wymienionych trzech województw, wchodziło jeszcze świętokrzyskie. Makroregiony utożsamiane są z jednostkami NTS1 według klasyfikacji NUTS (GUS 2021a, 2021b).

był także w makroregionie południowo-zachodnim (tworzonym przez dolnośląskie i opolskie, przy czym obie te jednostki administracyjne odznaczały się ubytkiem naturalnym ludności, a opolskie również i migracyjnym).

Problematyka depopulacji w Polsce, w tym sytuacji demograficznej Polski Wschodniej, podejmowana była w wielu publikacjach naukowych (zob. m.in. Bański 2008; Bański i in. 2020; Celińska-Janowicz i in. 2010; Cienkosz 2020; Eberhardt 1989; Flaga, Łoboda 2011; Gawryszewski 1989; Heffner 1990; Heffner, Latocha 2021; Hrynkiewicz 2020; Hrynkiewicz, Potrykowska 2017a, 2017b, 2017c; Kantor-Pietraga 2014; Majdzińska 2018; Markowski 2020; Miazga 1990; Pięcek 2007; Szukalski 2015, 2019a, 2019b, 2019c, 2020; Śleszyński 2016; Wesołowska 2016; Wesołowska, Jakubowski 2018; Wołyńiec 2019). Temat ten jest dyskutowany zarówno na konferencjach naukowych, jak i na szczeblu rządowym, pokłosiem czego są liczne przedsięwzięcia i inicjatywy mające na celu ograniczenie rozmiarów tego procesu i łagodzenie jego skutków.

Podstawowy cel opracowania stanowiła analiza natężenia depopulacji w województwach, powiatach i gminach makroregionu wschodniego z uwzględnieniem przyczyn zmian w stanie zaludnienia oraz identyfikacja tych jednostek administracyjnych, które doświadczały corocznego ubytku ludności w drugiej dekadzie bieżącego stulecia. Celem dodatkowym była ocena zaawansowania starości demograficznej i postępu tego procesu w gminach depopulacyjnych.

Prowadzenie rozważań w drugiej dekadzie XXI w. jest szczególnie interesujące z uwagi na dość intensywny charakter przemian demograficznych, jakie nastąpiły wówczas w Polsce (związanych m.in. z dalszym spadkiem dzietności i akceleracją procesu starzenia się populacji). Należy jednak zaznaczyć, że w przypadku obszarów długotrwale wyludniających się przedstawione analizy stanowią zaledwie wycinek pełnego przebiegu tego procesu.

W pracy zwrócono szczególną uwagę na obszary corocznie obuczynnikowo depopulacyjne w badanym okresie (czyli doświadczające permanentnego jednoczesnego ubytku migracyjnego i naturalnego ludności). Taki charakter ubytku populacji określono mianem dualnego (por. Majdzińska 2018).

3.2. Metodologia

Zmiany w czasie stanu populacji analizowanych obszarów zostały zbadane przy wykorzystaniu indywidualnych indeksów dynamiki (jednopoziomych i łańcuchowych), przy czym jako rezultaty zaprezentowano procentowe zmiany (przyrost lub ubytek) w liczebności ludności.

W celu wskazania czynników depopulacji oraz oceny ich natężenia wyznaczone zostały współczynniki przyrostu rzeczywistego (W_{RZ}), naturalnego (W_{N}) oraz

salda migracji ogółem² (W_{Mt}) na 1000 populacji, obliczone odpowiednio ze wzorów (zob. m.in. Holzer 2003):

$$W_{RZt} = W_{Nt} + W_{Mt} \quad (1)$$

$$W_{Nt} = \frac{U_t - Z_t}{P_t} \cdot 1000 \quad (2)$$

$$W_{Mt} = \frac{N_t - O_t}{P_t} \cdot 1000 \quad (3)$$

gdzie: P_t , U_t , Z_t , N_t , O_t – odpowiednio: stan populacji, liczba urodzeń, zgonów, napływu i odpływu ludności na danym obszarze w momencie/okresie t .

Współczynniki (1–3) zostały wyznaczone dla pojedynczych lat oraz jako średnie dla całego okresu na danym obszarze (suma analizowanych zdarzeń w poszczególnych latach rozpatrywanego okresu została podzielona przez sumę liczby ludności w tych latach i wyrażona na 1000 populacji). Ich interpretacja jest dość oczywista – dodatnia wartość oznacza przyrost populacji (rzeczywisty, naturalny, migracyjny), ujemna zaś jej ubytek.

W opracowaniu badania poddane zostały wszystkie powiaty i gminy makroregionu wschodniego, ale szczególną uwagę zwrócono na obszary corocznie i dualnie depopulacyjne w analizowanym okresie.

Demograficzne konsekwencje procesów depopulacyjnych w makroregionie wschodnim ograniczono do oceny zaawansowania starości demograficznej i postępu procesu starzenia się populacji (przy czym jako próg starości demograficznej przyjęto wiek 65 lat i więcej)³. W tym celu zastosowano następujące mierniki: odsetek osób w wieku 65+ lat w populacji ogółem (%65+), indeks starości (IS , obliczony ze wzoru 4), współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi (WO , obliczony ze wzoru 5) oraz wskaźnik demograficznego starzenia się populacji (WD , obliczony ze wzoru 6) według propozycji Długosza (zob. m.in. Długosz 1998; Holzer 2003; Kowaleski, Majdzińska 2012):

² W analizach wykorzystano dane GUS dotyczące migracji stałych (w ruchu wewnętrznym i zewnętrznym). Należy mieć na uwadze fakt, że oficjalne rejestry nie przedstawiają całkowitego rozmiaru przemieszczeń ludności, dlatego w wielu obszarach stan populacji jest niedoszacowany. Na problem nierejestrowanych migracji uwagę zwracają m.in. Jończy (2014) i Śleszyński (2021a).

³ W celu oceny zaawansowania starości demograficznej nie wykorzystano żadnej skali. Przyjęto jedynie uproszczone podejście, że im wyższa wartość danego miernika, tym zaawansowanie procesu starzenia na danym obszarze jest wyższe. W literaturze przedmiotu istnieje wiele propozycji takich skal (zob. m.in. Abramowska-Kmon 2011; Kowaleski, Majdzińska 2012; Maksimowicz 1990; Rosset 1959, 1967, 1971), przy czym większość z nich, na skutek postępu procesu starzenia się populacji, nie jest już aktualna.

$$IS_t = \frac{L_{(65+)t}}{L_{(0-14)t}} \quad (4)$$

$$WO_t = \frac{L_{(65+)t}}{L_{(15-64)t}} \quad (5)$$

gdzie: $L_{(0-14)t}$, $L_{(15-64)t}$, $L_{(65+)t}$ – liczba ludności odpowiednio w wieku 0–14, 15–64 i 65+ lat w momencie/okresie (t).

$$WD = (O_{(0-14)t} - O_{(0-14)t+n}) + (O_{(65+)t+n} - O_{(65+)t}) \quad (6)$$

gdzie: $O_{(0-14)t}$, $O_{(0-14)t+n}$, $O_{(65+)t}$, $O_{(65+)t+n}$ – odsetki dzieci i osób starszych w momentach wyjściowym (t) i badanym ($t+n$).

W badaniu wykorzystano dane pochodzące z publikacji Głównego Urzędu Statystycznego dotyczące stanu i struktury populacji według wieku, a także zdarzeń z zakresu ruchu naturalnego i migracyjnego ludności w województwach, powiatach i gminach makroregionu wschodniego w drugiej dekadzie XXI w. (dla porównania wybiórczo przywołano dane z wybranych lat pierwszej dekady). Obliczenia wykonano w MS Excel. Wyniki badań przedstawione zostały graficznie (w postaci tabel i kartogramów)⁴.

3.3. Wyniki

Ubytek rzeczywisty populacji

W 2020 r. populacja województw lubelskiego, podkarpackiego i podlaskiego zmniejszyła się względem 2011 r. odpowiednio o 3,5%, 0,4% i 2,3% (w przypadku pierwszych dwóch województw ubytek populacji był wyższy w miastach, w podlaskim zaś – na wsi). Porównawczo warto wspomnieć, że wyższym niż lubelskie i podlaskie ubytkiem ludności w tym okresie odznaczały się świętokrzyskie, łódzkie i opolskie (o 3,7–4,2%). Z kolei na przestrzeni dwóch pierwszych dekad XXI w. populacja województw lubelskiego i podlaskiego zmniejszyła się odpowiednio o 4,8% i 3%, podkarpackiego zaś wzrosła o 0,8% (zob. tab. 1). Spośród wszystkich województw przyrostem populacji w obu wspomnianych okresach charakteryzowały się pomorskie, mazowieckie, małopolskie i wielkopolskie.

⁴ Kartogramy zostały wykonane w programie QGis, przy wykorzystaniu warstw GUGiK.

Tabela 1. Przyrost/ubytek populacji (w %) w makroregionie wschodnim oraz w województwach lubelskim, podkarpackim i podlaskim w okresach 2001–2010, 2001–2020, 2011–2020 i 2016–2020 (ogółem, miasto, wieś)

Makroregion / Województwo	Ogółem				Miasto				Wieś			
	2001– 2010	2001– 2020	2011– 2020	2016– 2020	2001– 2010	2001– 2020	2011– 2020	2016– 2020	2001– 2010	2001– 2020	2011– 2020	2016– 2020
m. wschodni	-0,1	-2,3	-2,0	-1,1	0,9	-1,1	-2,0	-0,9	-1,0	-3,3	-2,1	-1,2
lubelskie	-1,0	-4,8	-3,5	-1,8	-1,3	-5,3	-3,7	-1,8	-0,8	-4,4	-3,4	-1,8
podkarpackie	1,1	0,8	-0,4	-0,3	2,9	2,8	-0,4	0,1	-0,1	-0,5	-0,3	-0,6
podlaskie	-0,5	-3,0	-2,3	-1,1	1,7	0,5	-1,4	-0,8	-3,6	-7,9	-3,7	-1,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (BDL).

Liczba ludności makroregionu wschodniego, podobnie jak województw podlaskiego i lubelskiego, wykazywała tendencję spadkową w ciągu drugiej dekady bieżącego stulecia (w tym okresie zarówno populacja makroregionu, jak i województwa podlaskiego średniorocznie malała o 0,2%, lubelskiego zaś o 0,4%). W obu wymienionych województwach najwyższy ubytek ludności względem roku poprzedniego odnotowany został w 2020 r. (kiedy to populacje tych regionów zmalały odpowiednio o 0,4% i 0,6%), co z pewnością było w pewnym stopniu efektem pandemii COVID-19. W podkarpackim zmiany w stanie populacji miały charakter różnokierunkowy (zob. tab. 2).

Tabela 2. Przyrost/ubytek populacji względem roku poprzedniego (w %) w latach 2011–2020 oraz średnioroczne tempo zmian (w %) w okresach 2011–2020 i 2016–2020 w makroregionie wschodnim oraz w województwach lubelskim, podkarpackim i podlaskim

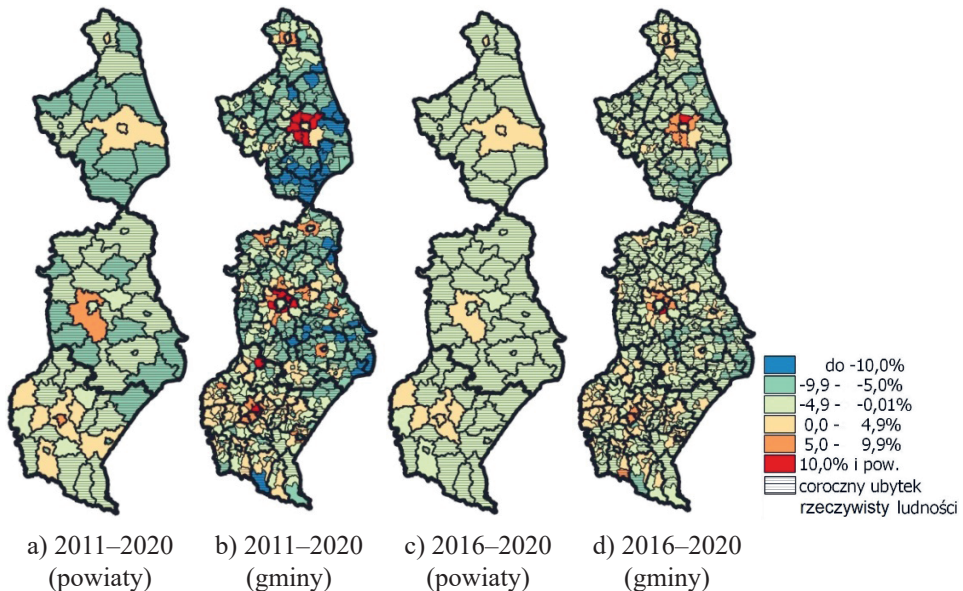
Makroregion/ województwo	Coroczny przyrost/ubytek populacji (w %)										Średnio- roczne tem- po zmian (w %)	
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2011– 2020	2016– 2020
m. wschodni	-0,15	-0,13	-0,25	-0,21	-0,23	-0,16	-0,14	-0,22	-0,26	-0,44	-0,21	-0,11
lubelskie	-0,31	-0,29	-0,44	-0,39	-0,37	-0,30	-0,33	-0,41	-0,44	-0,62	-0,36	-0,18
podkarpackie	0,03	0,06	-0,03	-0,01	-0,07	0,00	0,07	-0,01	-0,09	-0,28	*	*
podlaskie	-0,20	-0,19	-0,31	-0,25	-0,26	-0,18	-0,18	-0,25	-0,27	-0,43	-0,23	-0,11

*Nie można obliczyć z uwagi na różnokierunkowy charakter zmian zjawiska.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (BDL).

Spśród powiatów najwyższym ubytkiem populacji (o 6,5–10%) w okresie 2011–2020 odznaczały się: hajnowski, siemiatycki, bielski, sokólski i sejneński (województwo podlaskie), hrubieszowski, miasto Chełm, krasnostawski i tomaszowski (lubelskie) oraz Przemyśl (podkarpackie). Wymienione powiaty charakteryzowały się także najwyższym ubytkiem ludności w latach 2016–2020 (wynoszącym 3,5–5%) (zob. ryc. 1a i 1c). Z kolei najwyższy przyrost populacji w obu okresach dotyczył powiatów: rzeszowskiego, białostockiego, lubelskiego oraz Rzeszowa (populacja tego miasta w trakcie drugiej dekady XXI w. wzrosła o 9,2%, przy czym w ciągu jej drugiego pięciolecia zwiększyła się o 4,9%).

W przypadku gmin najwyższym ubytkiem populacji w okresie 2011–2020 charakteryzowały się następujące jednostki wiejskie położone w województwie podlaskim: Milejczyce, Czyże, Dubicze Cerkiewne (o 18–19%), Nurzec-Stacja, Szudziałowo, Orla, Boćki, Kleszczele⁵, Narew i Czeremcha, w lubelskim: Trzeszczany, Grabowiec, Dołhobyczów i Ulhówek oraz podkarpacka gmina Komańcza (w których stan ludności zmniejszył się o 12–14%). Z kolei najwyższym przyrostem populacji w latach 2011–2020 charakteryzowały się gminy wiejskie i miejsko-wiejskie zlokalizowane wokół Lublina, Białegostoku i Rzeszowa (zob. ryc. 1b i 1d).

Ryc. 1 (a–d) Zmiany stanu ludności w powiatach i gminach województw lubelskiego, podkarpackiego i podlaskiego w okresach 2011–2020 i 2016–2020 (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (BDL).

⁵ Gmina miejsko-wiejska.

W województwie lubelskim od ponad dwóch dekad corocznie miał miejsce ubytek rzeczywisty populacji (wynikający zarówno z ubytku naturalnego, jak i migracyjnego). W podlaskim sytuacja demograficzna wyglądała podobnie (z wyjątkiem kilku lat pierwszej dekady bieżącego stulecia, w których odnotowano dodatni przyrost naturalny). Z kolei w podkarpackim w latach 2011–2020 obserwowano ujemne saldo migracji przy dodatnim przyroście naturalnym (z wyjątkiem 2020 r.), w efekcie czego miał miejsce w tym okresie zarówno przyrost, jak i ubytek populacji. Najwyższym średnim ubytkiem rzeczywistym ludności w całym okresie odznaczało się województwo lubelskie (por. tab. 3).

W obu dekadach bieżącego stulecia wszystkie trzy województwa odnotowały coroczny ubytek rzeczywisty ludności miejskiej na skutek ubytku migracyjnego przy przyroście naturalnym (z wyjątkiem schyłku drugiej dekady). Natomiast na wsi coroczny ubytek rzeczywisty obserwowany był w lubelskim i podlaskim (przy corocznym ubytku naturalnym i ubytku migracyjnym w większości lat bieżącego stulecia), w podkarpackim zaś do 2018 r. corocznie miał miejsce przyrost rzeczywisty ludności wynikający z corocznego przyrostu naturalnego, przy dodatnim saldzie migracji w większości lat tego okresu.

Tabela 3. Przyrost rzeczywisty i naturalny ludności oraz saldo migracji ogółem* (na 1000 populacji) w makroregionie wschodnim oraz w województwach lubelskim, podkarpackim i podlaskim w latach 2011–2020 i jako średnia dla tego okresu

Makroregion/ województwo	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2011– 2020
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Przyrost rzeczywisty (na 1000 ludności)											
m. wschodni	-1,5	-1,5	-2,6	-2,2	-2,5	-1,7	-1,6	-2,4	-2,8	-4,7	-2,3
lubelskie	-3,1	-3,0	-4,1	-3,7	-3,7	-3,1	-3,4	-4,2	-4,6	-6,5	-3,9
podkarpackie	0,3	0,3	-0,6	-0,3	-1,1	-0,2	0,4	-0,4	-1,1	-3,1	-0,6
podlaskie	-2,1	-2,1	-3,4	-2,6	-2,8	-1,8	-1,8	-2,7	-2,7	-4,6	-2,7
Przyrost naturalny (na 1000 ludności)											
m. wschodni	0,1	0,1	-0,5	-0,3	-0,8	-0,4	-0,1	-0,5	-0,8	-3,3	-0,6
lubelskie	-0,7	-0,6	-1,4	-1,1	-1,4	-1,2	-1,2	-1,7	-1,8	-4,4	-1,6
podkarpackie	1,4	1,2	0,8	0,7	0,1	0,5	1,2	0,9	0,3	-2,2	0,5
podlaskie	-0,4	-0,6	-1,3	-0,7	-1,2	-0,8	-0,4	-1,0	-1,0	-3,5	-1,1
Saldo migracji ogółem (na 1000 ludności)											
m. wschodni	-1,7	-1,6	-2,1	-1,9	-1,7	-1,3	-1,5	-1,9	-2,0	-1,4	-1,7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
lubelskie	-2,4	-2,4	-2,6	-2,7	-2,2	-1,9	-2,2	-2,5	-2,9	-2,1	-2,4
podkarpackie	-1,0	-0,9	-1,5	-1,1	-1,1	-0,8	-0,8	-1,3	-1,4	-0,9	-1,1
podlaskie	-1,6	-1,5	-2,1	-1,9	-1,6	-1,1	-1,4	-1,7	-1,7	-1,1	-1,6

* Saldo migracji ogółem w 2015 r. dotyczy wyłącznie migracji wewnętrznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (BDL).

Zarówno w 2011, jak i 2020 r. prawie wszystkie powiaty lubelskiego i podlaskiego wykazały ubytek rzeczywisty populacji (przy ubytku migracyjnym ludności i w większości z nich również ubytku naturalnym), w podkarpackim zaś odnotowano w tym okresie istotny wzrost liczby powiatów doświadczających ubytku rzeczywistego ludności (głównie na skutek wzrostu liczby tych jednostek administracyjnych legitymujących się ubytkiem naturalnym). W latach 2011–2020 większość powiatów wszystkich trzech województw cechował coroczny ubytek rzeczywisty ludności, przy corocznym ubytku migracyjnym (zob. tab. 4).

Tabela 4. Liczba powiatów i gmin makroregionu wschodniego charakteryzujących się ubytkiem odpowiednio rzeczywistym/naturalnym/migracyjnym populacji w latach 2011 i 2020 oraz corocznie w okresach 2011–2020 i 2016–2020

Województwo	Ubytek populacji w latach		Coroczny ubytek populacji w okresie	
	2011	2020	2011–2020	2016–2020
Powiaty				
m. wschodni (N=66)	54/33/58 (30)	61/63/61 (60)	35/27/53 (24)	38/32/58 (31)
lubelskie (N=24)	23/19/23 (18)	23/24/23 (23)	20/15/21 (14)	20/18/22 (18)
podkarpackie (N=25)	16/3/20 (3)	22/23/22 (22)	15/2/19 (2)	18/4/21 (4)
podlaskie (N=17)	15/11/15 (9)	16/16/16 (15)	13/10/13 (8)	13/10/15 (9)
Gminy				
m. wschodni (N=491)	338/276/349 (223)	417/445/366 (343)	247/156/179 (66)	308/223/247 (138)
lubelskie (N=213)	170/155/168 (131)	188/203/165 (162)	131/99/86 (43)	156/133/116 (82)
podkarpackie (N=160)	74/44/92 (30)	120/135/108 (94)	37/6/41 (2)	59/19/64 (14)
podlaskie (N=118)	94/77/89 (62)	109/107/93 (87)	79/51/52 (21)	93/71/67 (42)

Uwaga: W nawiasach podano liczbę powiatów i gmin cechujących się jednoczesnym ubytkiem naturalnym i migracyjnym.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (BDL).

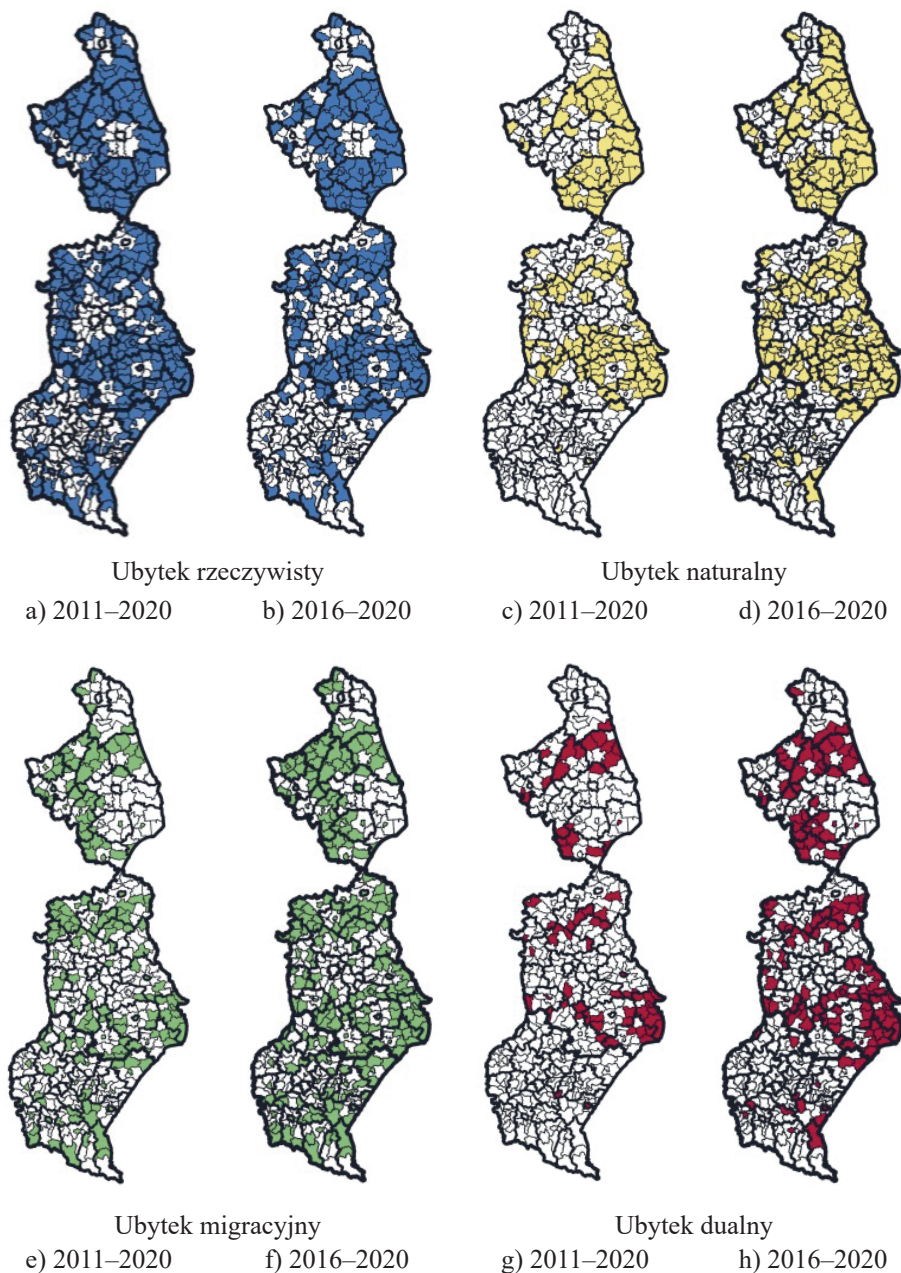
Liczba gmin doświadczających ubytku rzeczywistego populacji zwiększyła się wyraźnie w ciągu drugiej dekady XXI w. we wszystkich trzech województwach, przy wyraźnym wzroście liczebności gmin doświadczających ubytku naturalnego. W 2020 r. obuczynnikiem depopulacją odznaczało się 70% ogółu gmin makroregionu wschodniego (w tym 82% gmin doświadczających we wspomnianym roku ubytku rzeczywistego ludności). W okresie 2011–2020 połowa gmin makroregionu wschodniego odnotowała coroczną depopulację, z czego 27% tych jednostek administracyjnych na skutek obu czynników (najwyższym udziałem gmin doświadczających corocznie depopulacji charakteryzowało się lubelskie, najniższym zaś podkarpackie). Z kolei w drugim pięcioleciu omawianej dekady coroczny ubytek rzeczywisty ludności dotyczył 63% gmin makroregionu, a w przypadku 45% z nich depopulacja miała charakter dualny (por. tab. 4 i tab. A1 w Aneksie).

Warto zaznaczyć, że w 2011 r. we wszystkich trzech omawianych województwach liczba powiatów i gmin doświadczających ubytku migracyjnego była wyższa niż liczba tych jednostek administracyjnych borykających się z ubytkiem naturalnym, z kolei w 2020 r. nastąpiła sytuacja odwrotna (por. tab. 4).

W województwie lubelskim w obu analizowanych okresach wystąpiła przewaga gmin odnotowujących coroczny naturalny ubytek populacji, w podkarpackim dominowały gminy o corocznym ubytku migracyjnym, w podlaskim zaś oba czynniki depopulacji występowały corocznie równie często (por. tab. 4 i ryc. 2).

Makroregion wschodni we wszystkich latach drugiej dekady XXI w. charakteryzował się znacznym zróżnicowaniem pod względem wartości współczynników przyrostu rzeczywistego, naturalnego oraz salda migracji. W celu syntetycznej oceny natężenia badanych zjawisk w ciągu całej dekady obliczone zostały średnie wartości wymienionych współczynników.

Spośród powiatów najwyższym średnim ubytkiem rzeczywistym populacji (mieszczącym się w przedziale -18 – -13 na 1000 ludności) w okresie 2011–2020 charakteryzowały się: hajnowski, siemiatycki, bielski, sokólski i sejneński – położone w województwie podlaskim oraz hrubieszowski, krasnostawski, Chełm i tomaszowski – zlokalizowane w lubelskim. Najwyższym średnim ubytkiem naturalnym ludności (-9 – -4 na 1000 populacji) we wspomnianym okresie charakteryzowały się powiaty: hajnowski, siemiatycki, bielski, sokólski, krasnostawski, hrubieszowski i zamojski, a najwyższym średnim ubytkiem migracyjnym ludności ($-6,5$ – -5 na 1000 populacji): hrubieszowski, Chełm, rycki, łukowski – położone w lubelskim, a także kolneński i grajewski – położone w podlaskim oraz podkarpackie miasto Przemyśl. Zdecydowana większość powiatów, w których odnotowano średni ubytek ludności w latach 2011–2020, to obszary corocznie depopulacyjne (w ciągu całej tej dekady lub jej drugiego pięciolecia).

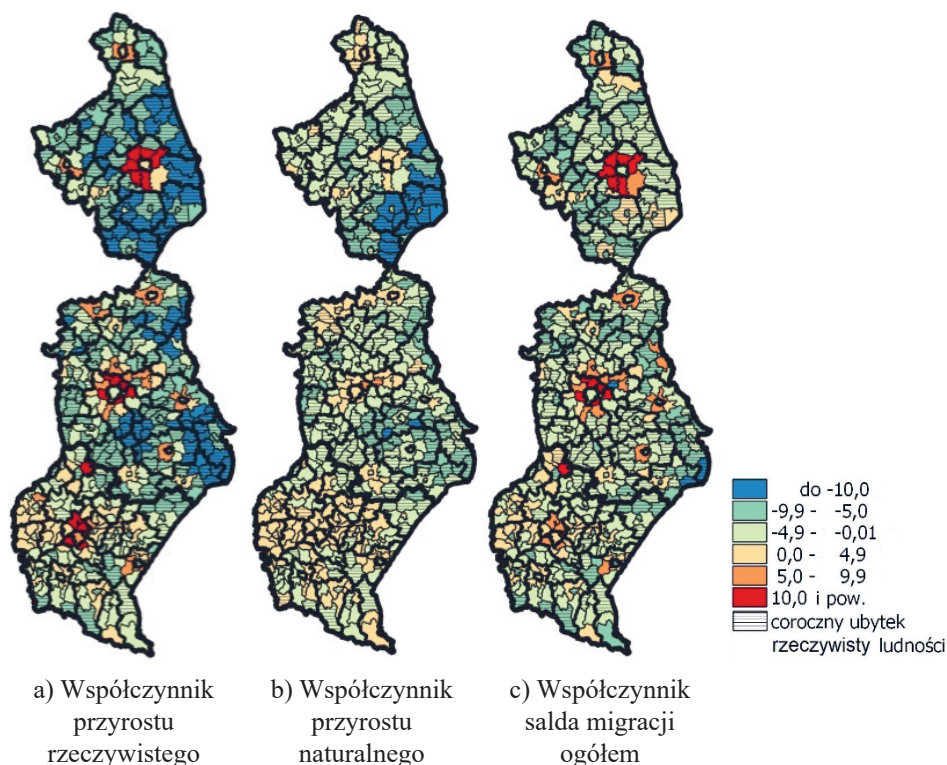
Ryc. 2. Gminy województw lubelskiego, podkarpackiego i podlaskiego cechujące się corocznym ubytkiem rzeczywistym, naturalnym, migracyjnym oraz dualnym populacji w okresach 2011–2020 i 2016–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (BDL).

Spośród jednostek niższego szczebla administracyjnego (zob. ryc. 3) najwyższym średnim ubytkiem rzeczywistym (na 1000 populacji) w okresie 2011–2020 odznaczały się gminy wiejskie i miejsko-wiejskie województwa podlaskiego: Dubicze Cerkiewne (–23,6), Czyże (–22,5) i Milejczyce (–22), a także Orla, Nurzec-Stacja, Kleszczele, Czeremcha, Szudziałowo oraz gminy wiejskie położone w lubelskim: Kraśniczyn, Tucznia, Ulhówek, Grabowiec, Dołhobyczów i Telatyn (w których omawiany współczynnik kształtował się w granicach –18 – –15). Wszystkie gminy, w których współczynnik ten przekraczał wartość –10, to obszary corocznie depopulacyjne (większość z nich dualnie).

Najwyższym średnim ubytkiem naturalnym (na 1000 populacji) w okresie 2011–2020 charakteryzowały się gminy (głównie wiejskie) zlokalizowane w województwie podlaskim: Dubicze Cerkiewne, Czyże i Orla (odpowiednio –23, –21,6 i –17,6) oraz Milejczyce, Narew, Bielsk Podlaski, Kleszczele, Białowieża, Szudziałowo, Boćki, Nurzec-Stacja, Hajnówka, Michałowo, Mielnik, Narewka (–15 – –10), a także gminy położone w lubelskim: Kraśniczyn i Rudnik (odpowiednio –13,2 i –11,1).

Z kolei najwyższym średnim ubytkiem migracyjnym (na 1000 populacji) w tym okresie odznaczały się gminy wiejskie i miejsko-wiejskie położone w województwie lubelskim: Łęczna (–11,9), Ulhówek (–10,6) i Dołhobyczów (–10,2) oraz Telatyn, Białopole, Grabowiec, Trzeszczany, Żmudź, Wierzbica i miasto Dęblin, a także gminy wiejskie zlokalizowane w podlaskim: Wizajny, Grabowo, Lipsk oraz miasto Sejny, jak również położone w podkarpackim gminy wiejskie Krempna i Komańcza oraz miasto Stalowa Wola (w których omawiany współczynnik osiągał wartości z przedziału –9,5 – –8).

Ryc. 3. Współczynniki przyrostu rzeczywistego, naturalnego oraz salda migracji populacji gmin województw lubelskiego, podkarpackiego i podlaskiego w okresie 2011–2020 (na 1000 ludności)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (BDL).

Zaawansowanie starości demograficznej

Chociaż zaawansowanie starości demograficznej w makroregionie wschodnim można ocenić jako relatywnie wysokie (zob. tab. 5), to jest ono niższe od kilku pozostałych równorzędnych jednostek statystycznych. W 2020 r. demograficznie starszy był makroregion centralny (w którym odsetek osób w wieku 65+ lat wyniósł 20,5%, na 100 dzieci w wieku 0–14 lat przypadało 145 seniorów, a na 100 osób w wieku 15–64 lata przypadało 31 seniorów), południowo-zachodni (gdzie wartości wymienionych mierników wyniosły odpowiednio 19,6%, 136 i 30) oraz południowy (odpowiednio 18,7%, 123 i 28).

Makroregion wschodni jest wewnętrznie zróżnicowany pod względem zaawansowania starości demograficznej (zob. tab. 5 i ryc. 4–5). Warto podkreślić, że w 2020 r. populacje miejskie podlaskiego i podkarpackiego (obok

warmińsko-mazurskiego) były relatywnie młodsze względem pozostałych województw, z kolei populacje wiejskie podlaskiego i lubelskiego (obok świętokrzyskiego i łódzkiego) odznaczały się najwyższym zaawansowaniem starości.

W ciągu obu dekad XXI w. nastąpił wyraźny postęp procesu starzenia się populacji wszystkich województw tworzących makroregion wschodni (szczególnie w miastach), przy czym akceleracja tego procesu wystąpiła w drugiej dekadzie stulecia (zob. tab. 5).

Tabela 5. Odsetek ludności w wieku 65+ lat (%65+), wartości indeksu starości (*IS*) oraz współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi (*WO*) w latach 2001, 2011 i 2020, a także różnice w odsetku ludności 65+ lat (*Różnice 65+*) oraz wskaźnik Długosza (*WD*) w makroregionie wschodnim oraz w województwach lubelskim, podkarpackim i podlaskim w okresach 2011–2020 i 2001–2020 (w %)

Makroregion/ województwo	%65+			<i>IS</i>			<i>WO</i>			<i>Różnice 65+</i> w (%)		<i>WD</i> w (%)	
	2001	2011	2020	2001	2011	2020	2001	2011	2020	2011– 2020	2001– 2020	2011– 2020	2001– 2020
Ogółem													
m. wschodni	13,2	14,1	18,2	65,8	91,6	122,6	19,8	20,1	27,2	4,1	5,0	4,7	10,2
lubelskie	13,8	14,6	19,1	71,4	96,0	130,1	20,7	20,8	28,8	4,5	5,3	5,0	9,9
podkarpackie	12,2	13,3	17,4	58,0	83,3	114,6	18,2	18,8	25,7	4,1	5,2	4,9	11,0
podlaskie	13,8	14,7	18,2	70,4	99,1	124,1	20,8	20,9	27,2	3,5	4,4	3,7	9,3
Miasto													
m. wschodni	10,5	13,2	19,5	56,9	92,9	135,9	14,7	18,2	29,5	6,3	9,0	6,1	13,1
lubelskie	10,5	13,5	20,6	59,1	96,3	145,7	14,6	18,6	31,5	7,1	10,1	7,0	13,7
podkarpackie	10,4	13,1	19,5	55,7	91,3	136,3	14,6	18,1	29,4	6,4	9,1	6,4	13,5
podlaskie	10,5	12,9	18,1	55,4	90,3	122,6	14,9	17,7	26,9	5,2	7,5	4,7	11,8
Wieś													
m. wschodni	15,6	15,0	17,1	72,6	90,5	111,3	24,8	21,9	25,2	2,1	1,4	3,3	7,6
lubelskie	16,7	15,6	17,8	80,6	95,8	117,6	26,8	22,8	26,6	2,3	1,1	3,4	6,7
podkarpackie	13,4	13,4	15,8	59,3	78,5	100,7	21,0	19,3	23,2	2,4	2,4	3,8	9,3
podlaskie	18,5	17,6	18,5	90,2	111,3	126,5	30,4	26,4	27,6	0,9	0,0	2,1	5,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (BDL).

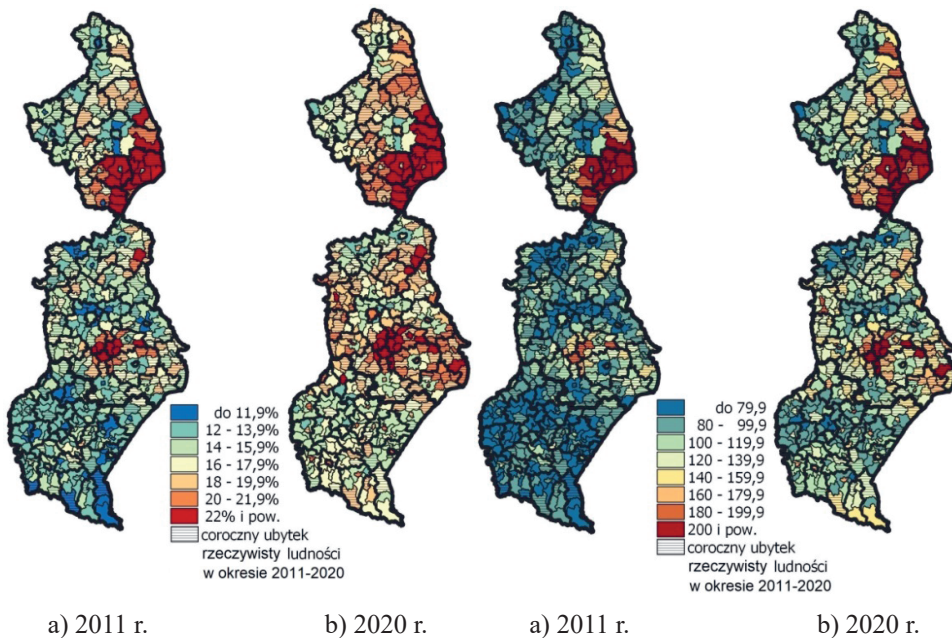
Spośród powiatów najwyższym odsetkiem osób w wieku 65+ lat charakteryzowały się: hajnowski (24,7%), bielski (21,8%) i siemiatycki (21%) – położone w podlaskim, a także krasnostawski (22,1%) i puławski (21,6%) – zlokalizowane w lubelskim oraz podkarpackie miasta: Krosno, Tarnobrzeg, Chełm i Przemyśl (21,3–21,8%). W powiecie hajnowskim w 2020 r. subpopulacja seniorów była dwukrotnie wyższa niż subpopulacja dzieci, z kolei w powiatach krasnostawskim, siemiatyckim oraz w Tarnobrzegu i Chełmie na 100 dzieci przypadało 169–174 osób starszych.

W przypadku jednostek niższego szczebla administracyjnego w 2020 r. najwyższym odsetkiem ludności w wieku 65+ lat w populacji ogółem odznaczały się podlaskie gminy wiejskie: Orla, Dubicze Cerkiewne i Czyże (34–36%) oraz Kleszczele, Bielsk Podlaski, Milejczyce, Narew, Mielnik, Czeremcha, Białowieża, Narewka i Nurzec-Stacja (gdzie odsetek ten osiągał wartości z przedziału 25,5–30%), a także lubelskie gminy wiejskie: Gorzków, Turobin, Żółkiewka, Radecznica, Grabowiec, Wysokie, Mircze, Kraśniczyn i miasto Puławy (24,5–27%). Niemalże wszystkie wymienione gminy (z wyjątkiem Białowieży) oraz zdecydowana większość gmin, w których w 2020 r. odsetek seniorów przekroczył próg 20%, doświadczyły w drugiej dekadzie XXI w. (lub w jej drugim pięcioleciu) depopulacji corocznej (zob. ryc. 4b).

Porównawczo warto zaznaczyć, że w 2011 r. najwyższy odsetek seniorów odnotowany został w podlaskich gminach: Dubicze Cerkiewne (39%), Orla (36,8%), Czyże (35,2%) i Bielsk Podlaski (22,2%) oraz Milejczyce, Kleszczele, Narew, Mielnik, Boćki, Nurzec-Stacja, Hajnówka (24–29%) (zob. ryc. 4a).

Zarówno w 2011, jak i 2020 r. w wielu najstarszych gminach makroregionu przewaga subpopulacji seniorów względem frakcji dzieci była co najmniej dwukrotna (zob. ryc. 5) – najwyższą odznaczała się gmina Dubicze Cerkiewne (gdzie w wymienionych latach na 100 dzieci przypadało odpowiednio 492 i 387 seniorów), Czyże (odpowiednio 373 i 327) oraz Orla (odpowiednio 369 i 302). W 2020 r. jednostkami o kolejnych najwyższych wartościach indeksu starości były podlaskie gminy: Mielnik, Białowieża, Kleszczele, Milejczyce, Czeremcha i Narew (gdzie przewaga seniorów względem subpopulacji dzieci była 2,5–3-krotna).

W latach 2011–2020 postęp procesu starzenia się populacji odnotowany został w zdecydowanej większości gmin makroregionu wschodniego. Najwyższym wzrostem odsetka subpopulacji osób w wieku 65+ lat (z przedziału 7,5–10 pkt. proc.) charakteryzowały się miasta województwa lubelskiego (w szczególności: Włodawa, Lubartów, Łuków, Krasnystaw, Tomaszów Lubelski, Biłgoraj, Chełm, Stoczek Łukowski, Świdnik, Poniatoła, Radzyń Podlaski, Hrubieszów, Zamość) i podkarpackiego (Stalowa Wola, Leżajsk, Sanok, Lubaczów, Krosno, Jarosław i Tarnobrzeg).

Ryc. 4. Odsetek osób w wieku 65+ lat w populacjach gmin makroregionu wschodniego w latach 2011 i 2020

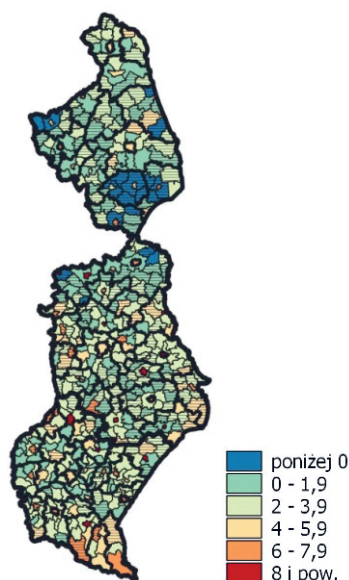
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (BDL).

Ryc. 5. Wartości indeksu starości w populacjach gmin makroregionu wschodniego w latach 2011 i 2020

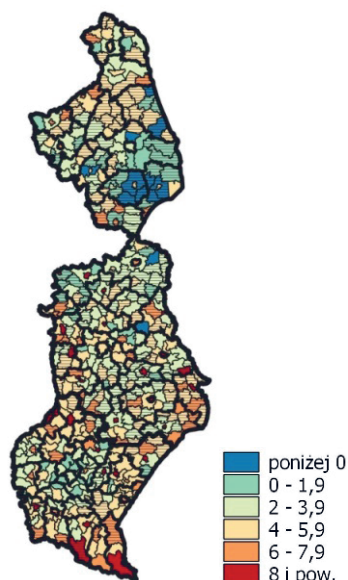
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (BDL).

Z kolei spadek udziału tej subpopulacji w badanym przedziale czasu odnotowano w kilkunastu najstarszych gminach wiejskich województwa podlaskiego – najwyższy w Bielsku Podlaskim (o 4,7 pkt. proc.), Dubiczach Cerkiewnych (o 4,2 pkt. proc.) i Boćkach (o 2,5 pkt. proc.), a także w gminach: Czyże, Nowy Dwór, Szudziałowo i Hajnówka (1–1,5 pkt. proc.) oraz Orla, Turośl, Milejczyce, Siemiatycze i Wyszki (0,4–0,8 pkt. proc.). Nieznacznego spadku udziału tej subpopulacji doświadczyło także kilka gmin wiejskich województwa lubelskiego (zob. ryc. 6). W wielu wymienionych gminach spadek subpopulacji seniorów był następstwem umieralności najstarszych roczników.

Zbliżonych (choć nie identycznych) wniosków odnośnie do postępu starości demograficznej dostarczyła analiza wartości wskaźnika Długosza, zgodnie z którą w okresie 2011–2020 najwyższą dynamiką procesu starzenia się populacji (wynikającego ze zmian zarówno w odsetku dzieci, jak i seniorów) odznaczały się następujące gminy województwa podlaskiego: Bielsk Podlaski, Dubicze Cerkiewne, Boćki, Orla, Czyże, Hajnówka, Nowy Dwór, Szudziałowo, Wasilków i Wysokie Mazowieckie oraz lubelska gmina Zalesie (zob. ryc. 7).

Ryc. 6. Różnice w odsetku ludności w wieku 65+ lat w populacjach gmin makroregionu wschodniego w okresie 2011–2020 (w pkt. proc.)
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (BDL).

Ryc. 7. Wskaźnik Długosza w populacjach gmin makroregionu wschodniego w okresie 2011–2020 (w pkt. proc.)
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (BDL).

3.4. Dyskusja

Przedstawione w pracy rezultaty w znacznym stopniu pozostają w zgodności z wynikami wcześniejszych badań nad depopulacją, których krótki przegląd przedstawiono poniżej (obejmuje on wyłącznie wnioski dotyczące obszarów leżących w obecnych granicach makroregionu wschodniego).

Eberhardt (1989: 43–44) wykazał, że już w latach 50. i 60. ubiegłego stulecia miały miejsce zaawansowane procesy wyludniania się gmin położonych m.in. w północno-wschodniej części kraju. W latach 70. depopulacją dotknięte było m.in. dawne województwo białostockie (w szczególności: „obszary południowe (rejonys Puszczy Białowieskiej, Bielska Podlaskiego i Siemiatycz), a następnie północno-wschodnie i północno-zachodnie (wokół Krynek, Sokółki, Moniek)”), białkopodlaskie, siedleckie, lubelskie, chełmskie, zamojskie (obejmujące Podlasie, Polesie Lubelskie, Wyżynę Lubelską, Roztocze). Z kolei gminy „progresywne”, czyli „aktywne demograficznie”, zlokalizowane były w południowo-wschodniej części kraju (m.in. w dawnym województwie rzeszowskim, tarnobrzeskim, krośnieńskim i przemyskim). Autor ten, opierając się na danych

z różnych podokresów, wyróżnił następujące regiony intensywnie wyludniające się w latach 1946–1978: suwalski, kurpiowsko-biebrzański, górnej Narwi, podlasko-nadbużański, janowsko-hrubieszowski i Rostocza. Zbliżone rezultaty uzyskał Gawryszewski (1989), zajmujący się depopulacją obszarów wiejskich w podokresach przedziału czasowego 1950–1985.

Bański (2008) scharakteryzował obszary wiejskie północno-wschodniej i wschodniej Polski jako cechujące się „największą depresją demograficzną”, czyli niekorzystną strukturą płci i wieku, długotrwałą depopulacją oraz zaawansowaniem starości. Autor wykazał, że prawie wszystkie gminy wiejskie Podlasia, Polesia i Zamojszczyzny (z wyjątkiem obszarów okalających miasta) charakteryzował stały ubytek populacji w okresie 1995–2005.

Celińska-Janowicz i in. (2010) dokonali typologii zmian zaludnienia Polski Wschodniej w latach 2002–2009, wyróżniając dwa typy depopulacyjne: tradycyjny (o dominującym czynnikiem ubytku ludności w postaci ujemnego salda migracji), do którego zakwalifikowano większość powiatów województw podlaskiego i lubelskiego oraz nieliczne powiaty podkarpackiego (głównie peryferyjne), oraz nowy (o dominacji ubytku naturalnego), do którego zaliczono łącznie siedem tych jednostek administracyjnych zlokalizowanych w podlaskim i lubelskim. Do typu wzrostowego w województwie podlaskim zaliczono: Suwałki, Białystok i powiat białostocki, w lubelskim – powiat lubelski, a w podkarpackim dziesięć tych jednostek administracyjnych, tj. Rzeszów i powiaty wokół niego zlokalizowane, a także powiaty okalające miasto Krosno.

Wesołowska i Jakubowski (2018) sklasyfikowali większość gmin wiejskich województw podlaskiego i lubelskiego jako obszary „regresu” lub „głębokiego regresu zaludnienia” w latach 2002–2015 (druga z tych kategorii obejmowała głównie południowo-wschodnią część województwa podlaskiego), w podkarpackim zaś znaczna część gmin odznaczała się stagnacją. W województwach tych gminy doświadczające wyraźnego przyrostu ludności zlokalizowane były głównie wokół miast.

Porównując wyniki prezentowanego badania z przytoczonymi wnioskami innych autorów, należy stwierdzić, że większość gmin corocznie depopulacyjnych w drugiej dekadzie bieżącego stulecia oraz odznaczających się w 2020 r. najwyższym zaawansowaniem starości demograficznej to obszary wyludniające się od kilkunastu lub nawet kilkudziesięciu lat. Relatywnie najtrudniejsza sytuacja ludnościowa panuje w gminach (głównie wiejskich) województw podlaskiego i lubelskiego, położonych peryferyjnie względem miast. Względnie korzystną sytuacją demograficzną (tj. przyrostem rzeczywistym ludności oraz relatywnie niższym zaawansowaniem starości demograficznej) odznaczają się gminy okalające miasta, zwłaszcza duże pod względem liczby mieszkańców.

W przypadku wielu obszarów Polski, w tym również ziem wschodnich, aktualna sytuacja demograficzna w znacznym stopniu jest pokłosiem przemian

ludnościowych mających miejsce kilka dekad temu, m.in. masowego odpływu ludności młodej z terenów wiejskich w związku z rozwojem miast i procesem urbanizacji. Silny strumień odpływu ludności z terenów o trudnej sytuacji ekonomicznej obserwowany był również w okresie transformacji ustrojowej, a także po akcesji Polski do Unii Europejskiej (zob. Flaga, Łoboda 2011; Gawryszewski 1989; Wołyniec 2019). Obecnie w regionie, podobnie jak w innych częściach kraju, występują procesy wyludniania miast, będące m.in. efektem suburbanizacji (zob. m.in. Celińska-Janowicz i in. 2010).

Województwa tworzące makroregion wschodni są względnie słabiej rozwinięte pod względem społeczno-ekonomicznym od większości pozostałych regionów kraju, przyczyn czego w znacznym stopniu należy upatrywać m.in. w ich peryferyjnym położeniu, uwarunkowaniach geograficznych, rolniczym charakterze i niskim rozwoju społeczno-gospodarczym w okresie PRL. W szczególnie trudnej sytuacji demograficznej znajdują się obszary przygraniczne – wiele z nich nadal cechuje „archaiczny charakter zagospodarowania” (Eberhardt 2011: 277).

W przypadku wielu obszarów depopulacyjnych (m.in. Polesia Lubelskiego) trudno jest jednoznacznie rozróżnić czynniki będące przyczyną negatywnych procesów demograficznych oraz te, które są ich skutkiem. Często pomiędzy nimi istnieje sprzężenie zwrotne, np. niekorzystna sytuacja gospodarcza regionu przyczynia się do odpływu ludności młodej (często wykształconej i wysoko wykwalifikowanej), co z kolei spowalnia rozwój społeczno-gospodarczy tego obszaru (zob. m.in. Flaga, Łoboda 2011).

Większość gmin makroregionu wschodniego doświadczających corocznie depopulacji w drugiej dekadzie XXI w. (w całym tym okresie lub w jego drugim pięcioleciu) to społeczne, ekonomiczne lub społeczno-ekonomiczne obszary problemowe⁶. W makroregionie tym wyróżniono 256 takich gmin (stanowiły one 38% ogółu obszarów problemowych w Polsce), przy czym w województwach lubelskim, podlaskim i podkarpackim liczba tych jednostek wynosiła odpowiednio: 135, 66 i 55 (stanowiących 63%, 56% i 34% ogółu gmin tych województw). Większość tych gmin to obszary problemowe opóźnienia urbanizacyjnego, które „wskutek wolniejszego uprzemysłowienia nie rozwinęły sieci miast i poziomu

⁶ Obszar problemowy (inaczej „obszar strategicznej interwencji”) – to „wskazany w strategii rozwoju obszar o zidentyfikowanych lub potencjalnych powiązaniach funkcjonalnych lub o szczególnych warunkach społecznych, gospodarczych lub przestrzennych, decydujących o występowaniu barier rozwoju lub trwałych, możliwych do aktywowania, potencjałów rozwojowych, do którego kierowana jest interwencja publiczna łącząca inwestycje finansowane z różnych źródeł, w tym w szczególności gospodarcze, infrastrukturalne i w zasoby ludzkie, lub rozwiązania regulacyjne” (KSRR 2019: 117). Istnieje wiele definicji obszarów problemowych (por. Bański 2008; Eberhardt 1989; Jakubowski, Bronisz 2017; Jelonek 1988; Śleszyński i in. 2017; Zagożdżon 1988).

urbanizacji w takim stopniu, jak miało to miejsce na terenach zachodnich i częściowo południowych” kraju (zob. Śleszyński i in. 2019: 8–11).

W makroregionie wschodnim trwałą marginalizacją⁷ zagrożone są 274 gminy (140 tych jednostek administracyjnych w lubelskim, 65 w podkarpackim i 69 w podlaskim), a 28 miast średnich (10, 11 i 7 odpowiednio w wymienionych województwach) to jednostki tracące funkcje społeczno-gospodarcze (przy czym Tomaszów Lubelski, Jasło i Zambrów to miasta kryzysowe). Zdecydowana większość tych obszarów to gminy corocznie depopulacyjne (por. tab. A1 w Aneksie, KSRR 2019, załącznik 1 i 2).

Omawiane województwa charakteryzuje relatywnie mała atrakcyjność osiedleńcza i inwestycyjna, względnie wysoki udział pracujących w rolnictwie, niski poziom przedsiębiorczości, relatywnie wysoka stopa bezrobocia⁸, wysoki wskaźnik zagrożenia ubóstwem⁹, względnie słabo rozwinięta sieć połączeń drogowych i kolejowych (zarówno wewnątrzregionalnych, jak i międzywojewódzkich – szczególnie słabo skomunikowane ze stolicą kraju jest podkarpackie)¹⁰, silny odpływ ludności młodej oraz osób wysoko wykwalifikowanych zawodowo (tzw. drenaż mózgow), a w lubelskim i podkarpackim relatywnie niski dochód na osobę (rozporządzalny ogółem i do dyspozycji) (zob. *Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030*; *Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku*; *Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego 2030*).

⁷ „Obszary zagrożone trwałą marginalizacją” to „zróznicowane przestrzennie pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, jak i funkcji gospodarczych skupiska gmin wiejskich i powiązanych z nimi funkcjonalnie małych miast, w których nastąpiła kumulacja negatywnych zjawisk społecznych i ekonomicznych” (KSRR 2019: 117).

⁸ W 2020 r. stopa bezrobocia w tych województwach wynosiła 8–9%, ale w wielu powiatach jej wartość przekroczyła 10%. Najwyższe wartości stopy bezrobocia (z przedziału 13–17%) odnotowano w następujących powiatach województwa podkarpackiego: leskim, nizańskim, brzozowskim, bieszczadzkim, stryżowskim, leżajskim i przemyskim; lubelskiego: włodawskim, chełmskim i hrubieszowskim, a także w podlaskim powiecie kolneńskim (dane GUS).

⁹ W 2020 r. w województwach tych wskaźnik zagrożenia ubóstwem (obok warmińsko-mazurskiego) był najwyższy w kraju i wyniósł w lubelskim, podlaskim i podkarpackim odpowiednio 24,4%, 22,9% i 19,3%. Ponadto w podlaskim w 2019 r. odnotowano najwyższy odsetek osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej relatywnej granicy ubóstwa (wynoszący 21,8%; w podkarpackim i lubelskim udział ten wyniósł odpowiednio 18,6% i 17,5%) oraz poniżej ustawowej granicy ubóstwa (15,7%; w podkarpackim i lubelskim odpowiednio 12,9% i 12,6%) (dane GUS).

¹⁰ Lubelskie i podkarpackie legitymują się (obok świętokrzyskiego) najniższym w kraju wskaźnikiem urbanizacji (wynoszącym w 2020 r. odpowiednio 46% i 41%), w podlaskim wskaźnik ten jest na poziomie średniej krajowej (wyniósł 61%) (dane GUS).

3.5. Wnioski

Makroregion wschodni jest znacznie zróżnicowany pod względem natężenia procesu depopulacji, którego akceleracja wystąpiła w drugiej dekadzie XXI w. W okresie tym stopniowo wzrastała liczba powiatów i gmin doświadczających ubytku populacji, w tym obuczynnikowego. W szczególnie trudnej sytuacji demograficznej znajdują się obszary województw lubelskiego (gdzie 61% gmin charakteryzowało się corocznym ubytkiem rzeczywistym ludności w okresie 2011–2020, spośród których 33% tych jednostek administracyjnych odznaczało się dualnym ubytkiem ludności) oraz podlaskiego (gdzie coroczny ubytek populacji w latach 2011–2020 odnotowano w 67% gmin województwa, a w przypadku 27% z nich ubytek ten miał charakter obuczynnikowy). W podkarpackim corocznym ubytkiem rzeczywistym ludności w badanym okresie dotkniętych było 23% gmin województwa.

W drugiej dekadzie XXI w. nastąpiła akceleracja procesu depopulacji w obszarach makroregionu wschodniego, o czym świadczy m.in. znacznie wyższa liczba powiatów i gmin dotkniętych coroczną dualną depopulacją w okresie 2016–2020 niż w latach 2011–2020.

W drugiej dekadzie bieżącego stulecia największego ubytku populacji doświadczyło województwo lubelskie, najmniejszego zaś podkarpackie (przy czym podobny wniosek tyczy się miast, w przypadku wsi zaś ubytek ten był najwyższy w podlaskim). Zgodnie z prognozą GUS należy oczekiwać dalszego ubytku mieszkańców wszystkich trzech województw (co jest zgodne ze spodziewaną tendencją zmian stanu populacji kraju).

Dominującym czynnikiem depopulacji we wszystkich trzech omówionych województwach był ubytek migracyjny ludności, którego efekt był wzmacniany ubytkiem naturalnym w przypadku lubelskiego i podlaskiego. Wzorce wyludniania się miast i wsi różniły się między sobą w większości lat analizowanego okresu (w miastach ubytek wędrownikowy ludności był jedyną determinantą depopulacji we wszystkich tych trzech jednostkach administracyjnych, na wsi zaś w przypadku lubelskiego i podlaskiego ubytek naturalny był większy niż migracyjny).

W województwach makroregionu wschodniego ubytek naturalny populacji był efektem przede wszystkim niskiego poziomu dzietności (w 2020 r. we wszystkich trzech jednostkach administracyjnych TFR osiągnął wartość 1,3). Poziom umieralności ludności jest porównywalny w opisywanych województwach i relatywnie niski w skali kraju, w konsekwencji czego jednostki te cechują się względnie wysokim przeciętnym dalszym trwaniem życia noworodka (w 2020 r. w przypadku mężczyzn parametr e_0 wyniósł w lubelskim, podkarpackim i podlaskim odpowiednio 72,3; 73,7 i 73,1 lat, w przypadku kobiet zaś odpowiednio 81,1; 81,8 i 81,9 lat) (GUS 2021c).

Warty zaznaczenia jest fakt, że w 2020 r. na przebieg procesów demograficznych wpływ miała pandemia COVID-19, w efekcie której w wielu obszarach

wzrósł poziom umieralności (zob. m.in. Śleszyński 2021b)¹¹. Pandemia (oraz związane z nią ograniczenia i obostrzenia) przyczyniła się także do zmniejszenia mobilności ludności i spadku rejestracji przemeldowań, zarówno w ruchu wewnętrznym, jak i zagranicznym (zob. m.in. Hut 2021; Śleszyński 2021a).

Demograficznym następstwem depopulacji w badanym okresie były dalsze przemiany w strukturze wieku ludności i postęp procesu starzenia się populacji. Spośród rozpatrywanych województw w 2020 r. relatywnie najwyższym demograficznym zaawansowaniem starości odznaczały się gminy województw podlaskiego (w szczególności położone w południowo-wschodniej, wschodniej i centralnej części regionu – z wyjątkiem większości gmin powiatu białostockiego) i lubelskiego (w szczególności zlokalizowane w wschodniej i centralnej części województwa), relatywnie niższym zaś gminy województwa podkarpackiego.

Obszary cechujące się niekorzystną strukturą wieku populacji to najczęściej położone peryferyjnie gminy wiejskie, w przypadku większości których procesy depopulacji miały swój początek kilkadziesiąt lat temu. Natomiast demograficznie młodsze gminy (o przewadze dzieci względem liczebności osób starszych) najczęściej położone były wokół miast (zwłaszcza większych pod względem liczby mieszkańców).

Procesów wyludniania się obszarów, szczególnie występujących od dłuższego czasu z dużą intensywnością, najczęściej nie da się odwrócić. Można jedynie podejmować działania ukierunkowane na konkretne problemy, mające na celu spowolnienie ich tempa i dostosowanie sektora „usług publicznych i społecznych” do tych przemian (Szukalski 2019b: 4; 2019c: 5). Działania te powinny być „związane z pobudzaniem sfery gospodarczej; z tworzeniem nowych miejsc pracy; z tworzeniem atrakcyjnych (konkurencyjnych) warunków zarówno do inwestowania, jak i zamieszkania” (Ślusarz 2017: 38). Podejmowane inicjatywy powinny mieć charakter długookresowej „aktywnej polityki regionalnej zarówno władz państwowych, jak i samorządowych” (Flaga, Łoboda 2011). Jak wskazuje Śleszyński (2021a), czynnikiem ograniczającym postęp depopulacji w niektórych regionach może być rozwój pracy zdalnej lub hybrydowej.

W obszarze polityki ludnościowej działania te ukierunkowane są przede wszystkim na zwiększenie poziomu dzietności, ograniczenie poziomu umieralności i poprawę stanu zdrowia populacji¹², a także zahamowanie odpływu ludności. Podejmowane są również inicjatywy mające na celu zwiększenie rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów doświadczających niekorzystnych

¹¹ Jak podaje Śleszyński (2021b), nadmiarowość zgonów w 2020 r. względem średniego poziomu zgonów z lat 2017–2019 była widoczna, ale nie charakteryzował jej wzorzec regionalny, a raczej pewna „mozaikowość”.

¹² Do obecnie prowadzonych działań należą m.in. rządowy program Rodzina 500+, Program Maluch+, świadczenia rodzinne, ulgi podatkowe dla rodzin z dziećmi, programy polityki zdrowotnej (zob. <https://www.gov.pl/web/rodzina>, <https://www.gov.pl/web/zdrowie>).

zjawisk społeczno-demograficznych, a także polepszenie warunków i jakości życia ludności¹³.

Sukcesywne monitorowanie sytuacji w zakresie postępu procesów wyludnienia się i demograficznego starzenia się populacji jest istotne z punktu widzenia prowadzonej polityki ludnościowej. Aktualizowane wyniki badań stanowią mogą przesłanki do już prowadzonych lub dopiero wdrażanych działań w danym regionie w celu ich właściwego ukierunkowania, np. dostosowania podaży ośrodków zdrowia (w tym poradni geriatrycznych), placówek wsparcia dla osób starszych (świadczących usługi doraźne i całodobowe) czy żłobków i przedszkoli do zapotrzebowania na te placówki.

Exodus uchodźców z Ukrainy do innych krajów europejskich (w tym ich silny napływ do Polski) w wyniku wojny rozpoczętej w 2022 r. z pewnością spowoduje zmiany dotychczasowego obrazu demograficznego kraju, także obszarów makroregionu wschodniego.

Literatura

- Abramowska-Kmon A., 2011, *O nowych miarach zaawansowania procesu starzenia się ludności*, „Studia Demograficzne”, 159(1): 3–22.
- Bański J., 2008, *Problemy demograficzne obszarów wiejskich*, „Studia i Raporty IUNG – PIB”, 12: 93–102, <https://doi.org/10.26114/sir.iung.2008.12.08>
- Bański J., Wesołowska M., Łoboda K., 2020, *Wsie zanikające – identyfikacja i analiza wybranych cech społeczno-ekonomicznych*, „Przegląd Geograficzny”, 92(2): 175–189, <https://doi.org/10.7163/PrzG.2020.2.1>
- Celińska-Janowicz D., Miszczuk A., Płoszaj A., Smętkowski M., 2010, *Aktualne problemy demograficzne regionu Polski wschodniej*, Raporty i Analizy EuroReg, 5, Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych EUROREG, Warszawa.
- Cienkosz E., 2020, *Demograficzny aspekt kurczenia się polskich miast*, „Urban Development Issues”, 67: 45–56, <https://doi.org/10.2478/udi-2020-0033>

¹³ Opracowane w ostatnich latach dokumenty i programy ogólnokrajowe to m.in. *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030*; *Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej do 2023 roku. Ekonomia Solidarności Społecznej; Rozwój regionalny Polski – raport analityczny 2021*. Dokumenty i programy dotyczące województw makroregionu wschodniego to m.in. *Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021–2027*; *Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego*; *Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku*; *Plan rozwoju przedsiębiorczości w oparciu o inteligentne specjalizacje województwa podlaskiego 2021–2027+*; *Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego do 2030 roku*; *Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2021–2030*; *Podkarpacki Program Rozwoju Ekonomii Społecznej 2021–2024*; *Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030*; *Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego 2030*.

- Długosz Z., 1998, *Próba określenia zmian starości demograficznej Polski w ujęciu przestrzennym*, „Wiadomości Statystyczne”, 43(3): 15–27.
- Eberhardt P., 1989, *Regiony wyludniające się w Polsce*, „Prace Geograficzne”, 148, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Wrocław.
- Eberhardt P., 2011, *Problematyka demograficzna tzw. ściany wschodniej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 3(39): 271–291.
- Flaga M., Łoboda K., 2011, *Sytuacja demograficzna Polesia Lubelskiego jako skutek i przyczyna marginalizacji regionu*, „Barometr Regionalny”, 3(25): 67–78.
- Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej 2021–2027 (projekt)*, załącznik do uchwały nr 5/2022 Rady Ministrów z dnia 5 stycznia 2022 r., Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, https://www.polskawschodnia.gov.pl/media/106549/Projekt_programu_do_KE.pdf (dostęp: 18.06.2022).
- Gawryszewski A., 1989, *Wiejskie obszary wyludniające się, 1961–1985*, [w:] P. Korcelli, A. Gawryszewski (red.), *Współczesne przemiany regionalnych systemów osadniczych w Polsce*, „Prace Geograficzne”, 152, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Wrocław: 91–106.
- Główny Urząd Geodezji i Kartografii (GUGiK), <http://www.gugik.gov.pl/pzgiK/dane-bez-oplat/dane-z-panstwowego-rejestru-granic-i-powierzchni-jednostek-podzialow-terytorialnych-kraju-prg> (dostęp: 30.05.2022).
- Główny Urząd Statystyczny (GUS), 2021a, *Klasyfikacja NUTS w Polsce*, <https://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/jednostki-terytorialne/klasyfikacja-nuts/klasyfikacja-nuts-w-polsce/> (dostęp: 30.01.2022).
- Główny Urząd Statystyczny (GUS), 2021b, *Rewizja klasyfikacji NUTS 2016*, <https://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/jednostki-terytorialne/klasyfikacja-nuts/rewizja-klasyfikacji-nuts-2016/> (dostęp: 30.01.2022).
- Główny Urząd Statystyczny (GUS), 2021c, *Trwanie życia w 2020 roku*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/trwanie-zycia/trwanie-zycia-w-2020-roku,2,15.html> (dostęp: 20.03.2022).
- Główny Urząd Statystyczny – Bank Danych Lokalnych (GUS BDL), <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start> (dostęp: 30.05.2022).
- Heffner K., 1990, *Przebieg procesów depopulacyjnych na Opolszczyźnie*, [w:] K. Heffner (red.), *Procesy wyludniania się wsi w regionie opolskim*, Instytut Śląski, Opole: 7–50.
- Heffner K., Latocha A., 2021, *Depopulacja i zanikające wsie w strukturze obszarów wiejskich pogranicza polsko-czeskiego*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna”, 55: 67–89, <https://doi.org/10.14746/rrpr.2021.55.06>
- Holzer J.Z., 2003, *Demografia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Hrynkiewicz J., 2020, *Depopulacja wyzwaniem polityki ludnościowej*, [w:] J. Hrynkiewicz, G. Ślusarz (red.), *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje*, „Biblioteka Wiadomości Statystycznych”, 68, Główny Urząd Statystyczny, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa: 19–37.
- Hrynkiewicz J., Potrykowska A. (red.), 2017a, *Sytuacja demograficzna Podlasia jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.
- Hrynkiewicz J., Potrykowska A. (red.), 2017b, *Sytuacja demograficzna województwa lubelskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.

- Hryniewicz J., Potrykowska A. (red.), 2017c, *Sytuacja demograficzna Podkarpacia jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.
- Hut P., 2021, *Współczesne migracje międzynarodowe*, [w:] *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2020–2021*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa: 198–227.
- Jakubowski A., Bronisz U., 2017, *Demograficzne obszary problemowe w województwie lubelskim*, [w:] J. Hryniewicz, A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna województwa lubelskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa: 118–133.
- Jelonek A., 1988, *Obszary problemowe w zakresie zagrożeń demograficznych w Polsce*, [w:] *Problemy geografii osadnictwa i ludności*, Seria Geografia, 42: 67–77.
- Jończy R., 2014, *Problem nierejestrowanej emigracji definitywnej (emigracji zawieszonych) w badaniu procesów społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 360: 11–18.
- Kantor-Pietraga I., 2014, *Systematyka procesu depopulacji miast na obszarze Polski od XIX do XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Kowaleski J.T., Majdzińska A., 2012, *Miary i skale zaawansowania starości demograficznej*, [w:] A. Rossa (red.), *Wprowadzenie do gerontometrii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź: 7–34.
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (KSRR 2030)*, 2019, <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego> (dostęp: 7.06.2022).
- Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej do 2023 roku. Ekonomia Solidarności Społecznej*, 2019, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Departament Ekonomii Społecznej i Solidarnej, Warszawa, https://www.ekonomiaspoleczna.gov.pl/download/files/EKONOMIA_SPOLECZNA/KPRES.pdf (dostęp: 17.06.2022).
- KSRR 2030 (załącznik 1). Zaktualizowana imienna lista 139 miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze*, <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego> (dostęp: 7.06.2022).
- KSRR 2030 (załącznik 2). Zaktualizowana lista gmin zagrożonych trwałą marginalizacją, programowanie 2021–2027*, <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego> (dostęp: 7.06.2022).
- Majdzińska A., 2018, *Obszary depopulacyjne w Polsce w latach 2002–2014*, „Studia Demograficzne”, 173(1): 23–54, <https://doi.org/10.33119/SD.2018.1.2>
- Majdzińska A., 2022, *Obszary depopulacyjne w makroregionie centralnym i ich analiza pod kątem zaawansowania starości demograficznej w drugiej dekadzie XXI w.*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna”, 59.
- Maksimowicz A., 1990, *Przemiany struktury ludności według wieku*, [w:] M. Okólski (red.), *Teoria przejścia demograficznego*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa: 266–289.
- Markowski K., 2020, *Przyczyny i konsekwencje depopulacji na Lubelszczyźnie*, [w:] J. Hryniewicz, G. Ślusarz (red.), *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje*, „Biblioteka Wiadomości Statystycznych”, 68, Główny Urząd Statystyczny, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa: 119–138.
- Miazga M., 1990, *Wyludnianie się wsi lubelskiej. Uwarunkowania, następstwa, środki zaradcze*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.

- Miszczyk A., 2017, *Sytuacja demograficzna województwa lubelskiego* (debata panelowa), [w:] J. Hryniewicz, A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna województwa lubelskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa: 298–299.
- Pięćek B., 2007, *Wiejskie obszary wyludniania w Polsce*, „Wiadomości Statystyczne”, 12: 34–44.
- Plan rozwoju przedsiębiorczości w oparciu o inteligentne specjalizacje województwa podlaskiego 2021–2027+*, 2021, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok, <https://strategia.wrotapodlasia.pl/pl/ris/plan-rozwoju-przedsiębiorczosci-w-oparciu-o-inteligentne-specjalizacje-województwa-podlaskiego-na-lata-20212027-zostal-przyjety.html> (dostęp: 15.06.2022).
- Podkarpacki Program Rozwoju Ekonomii Społecznej 2021–2024*, 2021, załącznik nr 1 uchwały nr 323/6452/21 Zarządu Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie z dnia 19 października 2021 roku, <https://es.rops.rzeszow.pl/wp-content/uploads/2021/10/Podkarpacki-Program-Rozwoju-Ekonomii-Społecznej-2021-2024-konsultacje-społeczne.pdf> (dostęp: 15.06.2022).
- Regionalna Strategia Innowacji Województwa Lubelskiego do 2030 roku*, 2021, Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, Lublin, <https://www.lubelskie.pl/file/2021/03/REGIONALNA-STRATEGIA-INNOWACJI-WOJEW%C3%93DZTWA-LUBELSKIEGO-wersja-ostateczna-dost%C4%99pna-cyfrowo-marzec-2021.pdf> (dostęp: 15.06.2022).
- Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2021–2030*, 2021, Zarząd Województwa Podkarpackiego w Rzeszowie, Rzeszów, <https://rsi.podkarpackie.pl/wp-content/uploads/2021/08/Regionalna-Strategia-Innowacji-WP-na-lata-2021-2030-Projekt-1-2.pdf> (dostęp: 15.06.2022).
- Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego*, <https://rpo.lubelskie.pl/dowiedz-sie-wiecej-o-programie/fundusze-europejskie-2021-2027/> (dostęp: 15.06.2022).
- Rosset E., 1959, *Proces starzenia się ludności. Studium demograficzne*, Polskie Wydawnictwo Gospodarcze, Warszawa.
- Rosset E., 1967, *Ludzie starzy. Studium demograficzne*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Rosset E., 1971, *Człowiek stary a społeczeństwo*, „Studia Demograficzne”, 25: 5–50.
- Rozwój regionalny Polski – raport analityczny 2021*, 2022, Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, <https://www.gov.pl/attachment/dbe4e00d-9a2b-43a4-ad06-d2d7eabcfb47> (dostęp: 6.06.2022).
- Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku*, 2021, załącznik do uchwały CCXXIX/4186/2021 Zarządu Województwa Lubelskiego z dnia 2 lutego 2021 r., Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego w Lublinie, Lublin, <https://strategia.lubelskie.pl/srwl/2030/srwl.2030.pdf> (dostęp: 15.06.2022).
- Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030*, 2020, Samorząd Województwa Podkarpackiego, Rzeszów, <https://www.podkarpackie.pl/index.php/region/strategia> (dostęp: 15.06.2022).

- Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego 2030*, 2020, załącznik do uchwały nr XVI-II/213/2020 Sejmiku Województwa Podlaskiego z dnia 27 kwietnia 2020 r., Departament Rozwoju Regionalnego UMWP, Białystok, https://strategia.wrotapodlasia.pl/pl/strategia_rozwoju_wojewodztwa_podlaskiego_2030/ (dostęp: 15.06.2022).
- Szukalski P., 2015, *Demograficzno-społeczne konsekwencje depopulacji w województwie łódzkim*, [w:] *Problemy społeczne. Polityka społeczna w regionie łódzkim*, 15, Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi, Łódź.
- Szukalski P., 2019a, *Depopulacja – wybrane konsekwencje dla lokalnej polityki społecznej*, „Polityka Społeczna”, 10: 10–15.
- Szukalski P., 2019b, *Depopulacja: dlaczego o niej nie mówimy?* „Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny”, 6: 1–7, <https://dspace.uni.lodz.pl/handle/11089/30977> (dostęp: 8.02.2022).
- Szukalski P., 2019c, *Depopulacja w Polsce w 2019 r.*, „Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny”, 10: 1–5, <https://dspace.uni.lodz.pl/handle/11089/31951> (dostęp: 8.02.2022).
- Szukalski P., 2020, *Depopulacja w Polsce – kilka refleksji*, [w:] J. Hryniewicz, G. Ślusarz (red.), *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje*, „Biblioteka Wiadomości Statystycznych”, 68, Główny Urząd Statystyczny, Rządowa Rada Ludnościowa: 167–170.
- Śleszyński P., 2016, *Współczesne i prognozowane uwarunkowania demograficzno-migracyjne w rozwoju miejskiego systemu osadniczego Polski*, „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, 29(1): 97–106, <https://doi.org/10.18778/2543-9421.01.11>
- Śleszyński P., 2021a, *Migracje wewnętrzne*, [w:] *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2020–2021*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa: 159–197.
- Śleszyński P., 2021b, *Wpływ pandemii COVID-19 na strukturę przestrzenną i dynamikę w czasie zgonów w Polsce w 2020 roku*, ekspertyza wykonana dla Komitetu Nauk Demograficznych PAN, wrzesień 2021, maszynopis.
- Śleszyński P., Bański J., Degórski M., Komornicki T., 2017, *Delimitacja obszarów strategicznej interwencji państwa: obszarów wzrostu i obszarów problemowych*, „Prace Geograficzne”, 260, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Śleszyński P., Bański J., Degórski M., Komornicki T., Mazur M., Stępnia M., 2019, *Aktualizacja delimitacji obszarów problemowych na 2018 rok*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa, <https://www.gov.pl/attachment/d5105cc5-e8d0-49e5-a074-e729d0935123> (dostęp: 7.06.2022).
- Ślusarz G., 2017, *Podkarpacie wobec wyzwań demograficznych*, [w:] J. Hryniewicz, A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna Podkarpacia jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa: 26–39.
- Wesołowska M., 2016, *Depopulacja wsi – szansa czy zagrożenie dla przestrzeni wiejskiej?*, „Studia KPZK”, 167: 250–273.
- Wesołowska M., Jakubowski A., 2018, *Konsekwencje procesów ludnościowych na obszarach wiejskich województw Polski Wschodniej w ujęciu przestrzennym*, „Studia Regionalne i Lokalne”, 3(73): 118–146, <https://doi.org/10.7366/1509499537306>
- Wołyniec Ł., 2019, *Małe miasta pod naporem współczesności. Ujęcie demograficzne*, [w:] M. Zemło (red.), „Acta Collegii Suprasliensis”, 26, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok: 213–236.

Zagożdżon A., 1988, *Kilka uwag o obszarach problemowych*, [w:] *Gospodarka przestrzenna, region, lokalność*, „Biuletyn KPZK”, 138: 137–147.

Strony internetowe

<https://www.gov.pl/web/rodzina> (dostęp: 15.06.2022).

<https://www.gov.pl/web/zdrowie> (dostęp: 15.06.2022).

Aneks

Tabela A1. Powiaty i gminy odnotowujące coroczny jednoczesny ubytek naturalny i migracyjny w województwach lubelskim, podkarpackim i podlaskim w okresach 2011–2020 i 2016–2020

2011–2020	2016–2020
Województwo lubelskie	
POWIATY: bialski, Chełm, chełmski, hrubieszowski, janowski, krasnostawski, kraśnicki, lubartowski, opolski, puławski, rycki, świdnicki, tomaszowski, włodawski GMINY: Annopol (3), Batorz (2), Bychawa (3), Chełm (1), Czemierniki (2), Dęblin (1), Dołhobyczów (2), Goraj (2), Horodło (2), Hrubieszów (1), Hrubieszów (2), Jabłoń (2), Józefów (3), Kock (3), Komarówka Podlaska (2), Komarów-Osada (2), Kraśniczyn (2), Kraśnik (1), Łaszczów (3), Miączyn (2), Michów (2), Mircze (2), Ostrówek (2), Piszczac (2), Podedwórze (2), Potok Wielki (2), Puławy (1), Rachanie (2), Radecznicza (2), Serokomla (2), Stoczek Łukowski (2), Susiec (2), Szczebrzeszyn (3), Telatyn (2), Turobin (2), Uchanie (2), Ułhówek (2), Uścimów (2), Werbkowice (2), Wisznice (2), Wołyń (2), Wojsławice (2), Zwierzyniec (3)	POWIATY: bialski, biłgorajski, Chełm, chełmski, hrubieszowski, janowski, krasnostawski, kraśnicki, lubartowski, opolski, parczewski, puławski, radzyński, rycki, świdnicki, tomaszowski, włodawski, zamojski GMINY: Adamów (2), Annopol (3), Batorz (2), Bełżec (2), Białopole (2), Bychawa (3), Chełm (1), Czemierniki (2), Dęblin (1), Dołhobyczów (2), Dorohusk (2), Dzwola (2), Godziszów (2), Goraj (2), Gorzków (2), Gościeradów (2), Grabowiec (2), Hanna (2), Horodło (2), Hrubieszów (1), Hrubieszów (2), Jabłoń (2), Jarczów (2), Józefów (3), Kock (3), Kodeń (2), Komarówka Podlaska (2), Komarów-Osada (2), Krasnystaw (1), Krasnystaw (2), Kraśniczyn (2), Kraśnik (1), Kurów (2), Leśniowice (2), Lubycza Królewska (3), Łaszczów (3), Łomazy (2), Miączyn (2), Michów (2), Milanów (2), Mircze (2), Modliborzyce (3), Nałęczów (3), Nielisz (2), Opole Lubelskie (3), Ostrówek (2), Piszczac (2), Podedwórze (2), Potok Wielki (2), Puławy (1), Rachanie (2), Radecznicza (2), Rossosz (2), Ruda-Huta (2), Sawin (2), Serokomla (2), Siemień (2), Stoczek Łukowski (1), Stoczek Łukowski (2), Susiec (2), Szastarka (2), Szczebrzeszyn (3), Telatyn (2), Terespol (1), Tomaszów Lubelski (1), Tuczna (2), Turobin (2), Tyszowce (3), Uchanie (2), Ułhówek (2), Uścimów (2), Werbkowice (2), Wierzbica (2), Wilków (2), Wisznice (2), Wołyń (2), Wojsławice (2), Wola Mysłowska (2), Zakrzówek (2), Zwierzyniec (3), Żmudź (2), Żółkiewka (2)

2011–2020	2016–2020
Województwo podkarpackie	
POWIATY: lubaczowski, Przemysł GMINY: Jawornik Polski (2), Przemysł (1)	POWIATY: lubaczowski, Przemysł, stalowowolski, Tarnobrzeg GMINY: Cieszanów (3), Dubiecko (2), Fredropol (2), Frysztak (2), Horyniec- Zdrój (2), Jarosław (1), Jasło (1), Jawornik Polski (2), Nozdrzec (2), Przemysł (1), Tarnobrzeg (1), Sanok (1), Ulanów (3), Ustrzyki Dolne (3)
Województwo podlaskie	
POWIATY: augustowski, bielski, hajnowski, moniecki, sejneński, siemiatycki, sokólski, wysokomazowiecki GMINY: Ciechanowiec (3), Czarna Białostocka (3), Czeremcha (2), Dąbrowa Białostocka (3), Drohiczyn (3), Goniądz (3), Grodzisk (2), Hajnówka (1), Jaświły (2), Kuźnica (2), Lipsk (3), Nurzec-Stacja (2), Perlejewo (2), Rudka (2), Sidra (2), Sokółka (3), Suchowola (3), Śniadowo (2), Trzcianne (2), Wąsosz (2), Wizna (2)	POWIATY: augustowski, bielski, hajnowski, łomżyński, moniecki, sejneński, siemiatycki, sokólski, wysokomazowiecki GMINY: Bielsk Podlaski (1), Boćki (2), Brańsk (2), Ciechanowiec (3), Czarna Białostocka (3), Czeremcha (2), Dąbrowa Białostocka (3), Drohiczyn (3), Dziadkowice (2), Filipów (2), Goniądz (3), Grodzisk (2), Hajnówka (1), Jasionówka (2), Jaświły (2), Klukowo (2), Knyszyn (3), Korycin (2), Krynki (3), Kuźnica (2), Lipsk (3), Łapy (3), Nowe Piekuty (2), Nurzec-Stacja (2), Perlejewo (2), Radziłów (2), Rajgród (3), Rudka (2), Rutki (2), Sejny (1), Sidra (2), Sokółka (3), Suchowola (3), Szczuczyn (3), Szepietowo (3), Sztabin (2), Śniadowo (2), Trzcianne (2), Wąsosz (2), Wizna (2), Wyszki (2), Zawady (2)

Uwaga: W nawiasach podano typ gminy: (1) miejska, (2) wiejska, (3) miejsko-wiejska.
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.